

Farmer és/vagy otthonka?

Tötösy de Zepetnek, Steven, and Louise O. Vasvári (szerk.). *Comparative Hungarian Cultural Studies*. West Lafayette, Indiana: Purdue UP, 2011. ISBN 10: 1557535930; ISBN 13: 9781557535931. Ár: \$59.95

Tulajdonképpen irigylésre méltó e recenzió írójának a helyzete: a *Comparative Hungarian Cultural Studies* címen megjelent vaskos tanulmánykötetet „előválogatták” a számára, s így csakis a “gender szűrőt” érvényesítő szövegekkel kell bíbelődnie. A közös pontot némiképp könnyedén megképezhetem a nő alakja, a nőiség konstrukciói, megélései, tapasztalatai és gyakorlatai mentén, egyszersmind rámutatva a társadalmi nem kategóriája által leírt további képződmények reprezentáltságára is: a heteronormativitás kritikai olvasati lehetőségei, a férfi-női dichotómia kikezdései, átírásai, avagy a maszkulinitás konstrukciói a „nőies” kérdéseknél némiképp eltérő súlyozással, ám fontos helyet foglalnak el e korpuszban.

Az előválogatás mozzanata ugyanakkor hiányérzetet is generált, hisz a teljes kötet merítése fedve marad(t) előttem. Míg arról lehet írnom, hogy mit jelenthet a “gender szűrő” 2011-es, nemzetközi közönséget megcélzó e magyarországi változata, arról sajnos nem szólhatok, hogy az “összehasonlító magyar kultúratanulmányok” területe szervesül-e, ízesül-e egy sokunk által már régen áhított (erős, stabil) tudományterületté. E kis metszet alapján úgy vélem, reménykedni lehet (különösen ha hozzáteszem, hogy a 2011 augusztusában Kolozsváron megtartott 7. *Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* programpontjaiban is sűrűn felbukkantak az erre utaló jelek).

Ha a magyar kultúrát (és specifikus jelenségeit) az angolszász tudományosságból eredő kultúratanulmányok mezsgyéjén helyezzük el, a korszakolás, a médium(ok) (s következőképp a vizsgálati tárgyak: irodalom, történelem, szociológia, média, stb.) mentén történő csoportosítás avagy a klasszikus európai tudománytörténeti hagyományok érvényesítése veszítenek exkluzív fontosságukból. Az angolszász „cultural studies”, a maga több évtizedes történetével, a humán- és társadalomtudományok módszereit ötvöző megközelítésmódjával számos példával szolgálhat e tekintetben. Innen nézvést a „gender szűrő” alkalmazása bizonyítékként szolgálhat a tudományterület magyar terjedésére. Ez a kötet tehát arról is szólhat, vélem a sötétben tapogatózva, hogy az angolszász érdeklődő értesüljön a magyar kultúrára vonatkozó kurrens kutatásokról, de arról is, hogy az angolszász

érdeklődésű magyar közvélemény perspektívát váltva meglássa (megértse, elfogadja) az összehasonlító kultúratanulmányok ernyőjének (területének?) a létjogosultságát és fontosságát a magyar jelenségek vonatkozásában. Persze, a kérdés attól marad: van olyan módszertan, koherencia és beszédmód, ami az összehasonlító magyar kultúratanulmányokat egységes területté teheti? A „gender szűrő” alapján: van, lehet, még akkor is, ha ezek a tanulmányok nem egy csoportban, fejezetben jelentek meg az említett kötetben, hanem egyéb alfejezetek részeként. Így mintegy egyszerre állítják és tagadják a társadalmi nemi alapú vizsgálatok – amelyet a maga során az összehasonlító (magyar) kultúratanulmányok egyik ágazataként is elgondolhatunk – létét, értelmét, fontosságát.

Amint eddigi soraim is mutatják, magam is küzdök a szabadság mámorával, amit egy ilyen tudományterület létrehozása, kanonizálása engedhet meg. Angolszász kontextusban a cultural studies (immár több évtizede) üdítő mellérendeléseket és merész társításokat tesz lehetővé. Átvehető-e ez a szemléletmód a sokkal szigorúbb diszciplináris, (tudomány)történeti és módszertani kötöttségeket mutató magyar nyelvű és magyar kultúráról is szóló vizsgálódásokba(n), anélkül hogy hosszas és bonyolult fogalomtisztázási és fordítási procedúrákon mennénk keresztül? Szívem szerint azt írnám, hogy igen, eszem szerint azt írom: habozok, s a képernyőmon heverő, eltérő tematikájú, módszertanú és “korú” tanulmányok összeolvasását mégis csak a klasszikus diszciplináris leosztás felől kezdem el – bár megtehetném az általuk képviselt „gender” fogalom felől is.

Az irodalom története, elmélete, interpretációja és közélete képezi három genderes tanulmány kutatási (vizsgálati) tárgyát¹. Louise O. Vasvári tanulmánya Polcz Elaine *Asszony a fronton* c. memoárját értelmezi, a második világháborús női memoárok és a női test érzéki (ez esetben egyben traumatikus) tapasztalatainak a (magyarul) elbeszélhetősége által megképzett kontextusban. Míg Polcz könyve úgy kanonizálódott, mint a nők elleni háborús erőszaktevést leíró első (magyar eredetű) példa, Vasvári rámutat, hogy ez nincs így: már korábban is jelent meg német nyelvű memoár, avagy magyar szerzőtől származó, ám más nyelven kiadott visszaemlékezés. Az *Asszony a fronton*-t illető másik intézményesült kritikai vélemény, hogy mármár brutálisan újító a női testet ért felfoghatatlan trauma verbális megjelenítésében, a megerőszkolás ábrázolásában. Vasvári lebontja ezt a kritikai nézet-építményt, amikor bebizonyítja, hogy számos, a regényből vett

¹ Louise O. Vasvári “The Fragmented (Cultural) Body in Polcz’s *Asszony a fronton* (A Woman on the Front)”, Györgyi Horváth „Contemporary Hungarian Literary Criticism and the Memory of the Socialist Past”, Anna Borgos „Sándor/Sarolta Vay, a Gender-Bender in Fin-de-Siecle Hungary.”

idézet, valamint a szerzői életrajzból származó adat nyomán, hogy Polcz mindvégig foglya marad a magyar irodalomtörténet emblematikus műfajának tekinthető lányregény ábrázolási konvencióinak, s következésképp a saját női identitását is kevésbé progresszíven építi fel, mint azt véljük. A nőiség „testet öltött” traumatikus tapasztalatai közül Polcz ábrázolhatónak, vállalhatónak láttatja a sorozatos megerőszakolás traumáját – mintegy szent mártírként szenved, jegyzi meg Vasvári (ahogyan azt a magyar nőiség elbeszélései Margit királylány óta lehetővé teszik, tehetjük hozzá). Ám az ezt megelőző, megalázó és visszaélésekkel teli házasságát nem építheti be élettörténetébe, hisz erről „úrinő (magyarul) nem beszél”, hogy Vasvári szállóigéjét idézzem. Kétségtelen, hogy Polcz Alaine élettörténete és munkássága megkerülhetetlen a magyar nyelvű női irodalom történetében. Egyszerre mélységesen privát és ugyanakkor publikus ön-létrehozása, a Vasvári által jelzett korlátok dacára is, a feminizmus olyan „mitikus” alakját idézi, specifikusan magyar kontextusban, mint Simone de Beauvoir például.

Horváth Györgyi, egy teljesen más léptékben és megközelítésben, a kommunista/posztkommunista dichotómia által generált irodalmi kritikai beszédmód-változásokat, illetve stagnálásokat vizsgálja. Polémiákat, nyilatkozatokat és vallomásokat dolgoz fel tanulmányában, azt a folyamatot téve láthatóvá és érthetővé, ahogyan a kommunista rendszerben apolitikus (mert ellenzéki) attitűdöt felvevő, mélységesen formális elemzésekre szorítókozó, „progresszívként” pozicionált kritikai beszédmód idejétmúlttá lesz. Történik mindez annak ellenére, hogy e formális kritika a posztkommunista korszak vezető irodalomkritikai diskurzusává válik. A „Nyugatról” beáramló és ideológiai-politikai értelmezésre lehetőséget adó irányzatok (kultúratanulmányok, posztkoloniális és gender alapú kritika) posztkommunista elutasítása, marginalizálása a magyar irodalomról szóló domináns beszédmódokban innen nézvést több mint szükségszerűnek tűnik, hisz e „politikus irányzatok” épp arra a (át)politizáltságra kívánnak rámutatni, amitől a progresszíven apolitikus, kommunista ellenzékiből posztkommunista főszórára lett kritika menekülni kíván(t).

Szűkítve elemzésének fókuszán, Horváth a gender, illetve szexualitás alapú kritika magyarországi fogadtatásának néhány mozzanatát eleveníti fel, többek között a vezető kritikus Radnóti Sándor véleményét idézve, aki szerint a nemi orientáció és a szexualitás megszabta lehetőségek „magánügyek”, hisz többek között ezt is kell, hogy jelentse a „posztkommunista szabadság”: a privát szféra át nem politizáltságát. Recenzensként fontos rámutatnom, hogy itt generációs különbségekről is lehet szó: a kommunizmust élettapasztalatként hordozók számára mást jelenthet a „mindennapi élet átpolitizáltsága” frázis, mint a posztkommunista fogyasztói és információs társadalom „bennszülöttei” számára.

Harmadikként Borgos Anna irodalom, kultúr- és pszichológiai értelmezéstörténeti tanulmányát kell megemlítenem, amelyben a 19.-20. század fordulójának mára misztikussá érett („krúdys”) figurái közül Vay Sarolta-Sándor életútját, valamint érintőlegesen irodalmi-újságírói működését mutatja be, korabeli újságcikkek, riportok, írói-színészi visszaemlékezések és egy nagy visszhangot kapott pszichikai esettanulmány nyomán. Borgos érdekes fénytörésbe helyezi a női, a férfi, a lesbikus és a heteroszexuális identitás-módok „együttélésének” a lehetőségeit, akkor, amikor a fiúként felnevelt és 19. századi szabadúszó, férfiként megjelenő és újságíróvá lett grófkisasszony élettörténetének egyes mozzanatait eleveníti fel: házasságát egy színésznővel, vagy a róla készült és a kor híres pszichiáterétől, Kraft-Ebbingtől származó pszicho-szexuális esettanulmányt. Míg mai fogalomhasználatunkban a korabelinél sokkal precízebben tudjuk kategorizálni a „női testbe zárt férfi” szindrómáját mutató Vay esetét, a testek és identitás-lehetőségek fin-de-siècle-típusú fluiditását (s következésképp a határátlépések irányába megnyilvánuló elnéző toleranciát) jómagam nagy adag nosztalgiával olvastam. Ugyanakkor a nosztalgia (utáni vágy) és a fluiditás felértékelése is mai perspektívánkba, perspektívámba lehet kódolva, s ekképp talán kevés köze van Vay Sarolta-Sándor húsbá markoló egykori tapasztalataihoz.

A mindennapi élet gender alapú olvasataként aposztrofálhatnánk Feder Mayer Éva és Medvedev Katalin további tanulmányait.² Feder Mayer Éva szövege a milleneumi Budapest hivatalos nemzeti felvonulásait és porondját a tömegkulturális élvezetek tömkelegét kínáló mulatók és kabarék amerikanizált világával állítja szembe, amelyek egymás ironikus olvasataiként működnek. A korabeli sajtó tudósításaira támaszkodó tanulmány alapos betekintést nyújt a többek között ragtime-mal fertőzött budapesti mulatók világába, hangulatába és programjába, egyértelművé téve a patriarchális maszkulin standardok érvényesülését is. Míg tehát a pesti jazz (vendégjáték) alkalmas a monolitikus nemzeti diskurzus kikezdésére, ereje nem terjed ki a nőket-férfiakat, avagy a fajt sújtó sztereotípiák lebontására. Hogyan is terjedhetne, amikor a korszak haladóként elkönyvelt költője, Ady Endre, már Isadora Duncan bokáinak absztrakt mozgásától is hátrahőköl, mint ami nem elég „fenséges és komoly”.

Medvedev Katalin az 1950-es éveket, a Hidegháború csúcsra pörgetésének időszakát kutatja, életinterjúk, korabeli fotók és folyóiratok divat-rovata révén. A nők számára lehetséges öltözködési és divatmegoldások terepeként látatva ezt a maximálisan átpolitizált időszakot Medvedev feltérképezi az Amerikai Egyesült Államok, illetve a Magyarország

² Éva Feder Mayer. „Nation, Gender and Race in the Ragtime Culture of Millennial Budapest”, Katalin Medvedev. „The Cold War, Fashion, and Resistance in 1950s Hungary.”

közötti különbségeket, avagy az erre vonatkozó korabeli hiedelmeket. A poszt-háborús időszak mindkét országban elősegítette a cizellált női megjelenés és ruhatár térhódítását, Dior híres New Look-ja ugyanúgy végigsöpört a demokratikus Amerikán, mint a terrorgépezet alatt nyögő Magyarországon. A politikai és történelmi sajátosságok következtében – mutat rá igen meggyőzően Medvedev – a darázsderekű szépen sminkelt nő a középosztály kiváltságait jelölte a tengerentúlon, míg Magyarországon a rendszerrel való szembenállás momentumává lett. Úgy is, mint az arisztokrata-burzsoá standardok továbbéltetése, vagy mint a kommunista hiányokkal és egyen-kinézettel való elégedetlenség szimbóluma. S míg a nem pártfunkcionárius vagy más okból kedvezményezett nők java részének otthonka, mackónadrág és fejkendő jutott hivatalos osztályrészül, a mindennapokban tulajdonképpen csak az egyéni kreativitás és a szolidaritás szabott határokat a magyar nőknek az 1950-es években, ha manikűrről, avagy fotelhuzatból készült kisestélyiről volt szó.

Barát Erzsébet tanulmánya a nagy példányszámú nyomtatott médiareprezentációk stratégiáját értelmezve ír a heteroszexuális férfi szemlélő meghatározta női image politikai diskurzuson belüli szívós tartósságáról, aminek következtében alternatív női reprezentációk tulajdonképpen nem, vagy csak torzóban jelenhetnek meg.³ Egy 2002-es magyarországi választási @rc-plakát, valamint a Hillary Clinton 2008-as kampányában megjelent egy divatfotó képezik a szűkebb hatókörű elemzés tárgyát. A magyarországi plakát heteroszexuális pornográf kódokat működtetve próbálta a nem heteronormatív nemi orientációjú magyar állampolgárokat megszólítani, ehelyett azonban feminista és leszbikus platformok élénk tiltakozását váltotta ki. Hillary Clinton pedig, nem vállalva az amerikai *Vogue* kiadásban való (feltehetőleg „szexis nőként” elképzelt) megjelenését, egy rivális divatlapban, a *Harper's Bazaar*ban egy, poszt-feminista szemmel velejéig konzervatív ruhadarabban (nadrágkosztümben) és beállításban engedte fotóztatni magát. Barát argumentációja arra mutat rá, hogy egyik ország (politikai) közvéleményében sincs esélye a nem (hetero)szexualizált leszbikus, avagy a nem túlságosan férfiasként (esetleg leszbikusként) aposztrofált női politikus reprezentációjának, hisz ez utóbbi, ha netalántán a poszt-feminista értelemben vett „szexis nőiességét” fitogtatná, akkor politikai közszereplőként diszkreditálná magát. A szerző komolyan megkérdőjelezi a poszt-feminizmus által a tömegmédiában érzékelt változásokat, és azt sugallja, hogy esetleg a Judith Halberstam által „kinging”-ként leírt, leszbikusok férfi-szerepjáték stratégiája lehetne eléggé

³ Erzsébet Barát. „Hungarian Political Posters, Clinton, and the (Im)Possibility of Political Drag.”

radikális e felállás kikezdéséhez, mivel ez nem a női identitás, hanem épp ellenkezőleg, a domináns férfiúi attitűdök konstruáltságára mutathat rá.

Schleicher Nóra kvalitatív, a kutató (aktív, megfigyelő) részvételén alapuló és a nyelvhasználatot célzó kutatásában arra volt kíváncsi, hogy egy női menedzser milyen módon hozza létre és biztosítja autoritását egy csoporton belül.⁴ Ebben pedig nagy segítségére volt a nyelvi sémák aprólékos (szemantikai) megfigyelésén túl az ún. csoportszimpátiát felmérő térkép elkészítése és használata. Két, közelebbről vizsgált női vezetője egyaránt nyelvhasználatbeli sajátosságokkal próbált „kompenzálni” amiatt, hogy női voltukból eredő, illetve az azt létrehozó kommunikációs stílusuk (magyar kulturális kontextusban) „nem vezetői” (-nek minősülő) elemeket is tartalmazott. Egyikük a kelleténél gyakrabban alkalmazott angol terminológiát, ezzel a „szakértői” identitását működtetve, a másik nő viszont az átlagosnál sokkal gyakrabban használt szitokszavakat és káromkodásokat: ezáltal nem szakértői voltát erősítette, hanem épp az engedékeny, manipulatívnak tartott női kommunikációs stílus(á)t próbálta (sikeresen) „őszintének” (a „férfiashoz” hasonlóan) feltüntetni. Schleicher friss, magyar vállalatnál végzett kutatása sok izgalmas kérdést vet fel, amelyek továbbgondolásra érdemesek a nyelvhasználat és a társadalmi nem összefonódásainak a vonatkozásában.

Látható tehát, hogy bonyolult közös nevezőre hozni a fenti vizsgálódásokat, s zárásképpen megismételem kezdő reményemet: talán az összehasonlító magyar kultúratudományok diszciplínája kellően rugalmas közegként kínálkozik a magyar tematikájú „gender szűrős” kutatások maradéktalan „befogadására.”

Virginás Andrea (Sapientia-EMTE, Kolozsvár)

⁴ Nóra Schleicher: „Woman Managers Communicating Gender in Hungary.”